

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Požemio ir mirusiųjų karalystės deivė

Skiriu brolio Sauliaus atminimui

Senovės baltai įsivaizdavo kosmosą turint tris sferas – dangiškąją, antžeminę ir požeminę, su pastarąja siejo mirusiųjų karalystę. Kadainykščio žmogaus tikėta, kad sielos, atsiskyrusios nuo žemėje laidojamų kūnų, susitelkdavusios požemio kloduose, kurių valdovė, kaip liudija dar XVII a. bei vėlyvesni baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, buvo moteriška esybė, žemės deivė. Tai – prūsų palikuočių bei lietuvių garbinta Žemyna ir latvių Žemės motė (*Zemes māte*)¹.

Apie glaudžią Žemynos sąsają su požemiu ir ten lokalizuota mirusiųjų buveine sprendžiama iš jai skirtų maldų per laidotuvių apeigas, aprašytas XVII a. antroje pusėje Mažosios Lietuvos istoriko, etnokultūros tyrėjo Mato Pretorijaus.

Latvių mitologijoje aukščiausioji požemio valdovė, kaip tvirtina tautosakininkas ir kalbininkas Pēteris Šmitas, yra *Zemes māte*. Jos priežiūroje, arba „globoje“, esanti mirusiojo žmogaus siela (Šmitas 2004, p. 92)*. Žemės motė, kaip požemio valdytoja, liudija leksikografo Jakobo Langės žodyno pastabos: *semmes mahte, diese herschet unter der Erde, daher fordern sie von ihr, wann sie etwas verloren* („Žemės motė, ji valdo po žeme, todėl iš jos reikalaujama, jei kas nors yra dingę; BRMŠ 4, p. 170). *in der Erde war die Semmes Mahte, von dieser fragen sie jizzo noch, im Scherz, wenn etwas in die Erde versunken oder verloren ist* („o žemėje [viešpatavo – N. L.] **Semmes Mahte** ‘Žemės motė’, jos dar ir šiandien juokais klausoma, jei kas yra žemėn prasmegę ar pamesta; BRMŠ 4, p. 184). Analogiška Žemės motės samprata fiksuojama ir latvių kalbininko Gothardo

¹ Mirusiųjų po žemėmis karalystė priklausė ir Žemeliuko (*Zemeluks*) patronavimo sričiai. Pasak M. Pretorijaus, Žemeliukas prūsams, žemaičiams ir lietuviams „dar tebereiškia tą patį kaip žemės viešpats ar dievas, ir ne tik žemės, bet ir tų, kas žemėje užkasti“ (BRMŠ 3, p. 107, 228). Vienoje savo veikalo vietoje M. Pretorijus Žemeliuką bemaž tapatina su Žemėpačiu (BRMŠ 3, p. 147, 260).

* Literatūros sąrašas pateikiamas straipsnio pabaigoje.

Fridricho Stenderio: „*Semmes mahte Erdgöttin, die in der Erde herschte, und von welcher man alles verlorne forderte*“ („*Zemes māte* – žemės deivė; jos viešpatija buvo pati žemė, požemis, todėl iš jos būdavo reikalaujama visų pamestų daiktų“; BRMŠ 4, p. 200, 208).

Tad baltams žemės deivės – tiek lietuvių Žemyna, tiek latvių Žemės motė – buvo ne vien gyvųjų, kaip įprasta galvoti, bet sykiu ir mirusiųjų globėjos. Kitaip tariant, šių deivių valdos neapsiribojo antžeminiu augmenijos ir žmogaus pasauliu, bet apėmė ir požeminį su čionai, kaip tikėta, esančiomis vėlėmis. Toks baltų žemės deivės dvilypis viešpatavimas (ant žemės ir po žeme) suponuoja ir skirtingas funkcijas, aprėpiančias priešingus savo prigimtimi reiškinius: viena vertus, tai, kas siejosi su gyvybe, jos užmezgimu bei kūrimu, kita vertus, tai, kas priklausė mirties sričiai. Mirusiųjų karalystėje žemės deivės priedermės buvusios nemažiau svarbios, nei šiame pasaulyje.

Mirusiojo kontaktas su žeme

Velionis, baigęs savo kaip žemiškos esybės šiapusinę būtį, neatsiskirdavęs nuo žemės. Jo „kelionė“ į amžinybę, kaip rodo ir šių laikų laidojimo ritualai, buvo susieta su žeme. Senuosiuose laidojimo papročiuose mirusiojo sąlytis su žeme būdavo pabrėžiamas dar raiškiau ir inscenizuojamas konkrečiais religinių apeigų veiksmis.

Vokiečių kraštotyrininkas Johannas Arnoldas Brandas, XVII a. antroje pusėje rinkęs žinias apie gyventojų papročius Mažojoje Lietuvoje ir kitose lietuvių bei latvių apgyventose teritorijose (palei Baltijos jūrą), užrašė faktą apie mirusio žmogaus, paguldyto į karstą ir išnešto į lauką, padėjimą tiesiog ant žemės priešais namus:

Eben auff orth, da der abgelebte Baur gestorben ist, legen sie denselben in seinem gewöhnlichen habit <...> in einer auß vier brettern bestehenden todten kist. <...> wan der Todte außgetragan wird, setzen sie die leiche vor dem hauß nieder <...>

Mirusį seną ūkininką jie guldo toje pat vietoje, kur jis mirė, aprengtą įprastiniais drabužiais <...> į iš keturių lentų sukaltą karstą. <...> Išneštą mirusįjį padeda priešais namus ant žemės (1673–1674 m., BRMŠ 3, p. 67, 69).

Taigi čia užfiksuotas mirusiojo guldymo ant žemės paprotys, kurį žino ir kitos Europos tautos. Įvairiose Vokietijos žemėse (Lužicoje, Aukštutiniame Pfalce, Silezijoje, Saksonijos kaimuose ir kt.) buvo įprasta sergantįjį, artėjant mirčiai, pakelti iš lovos ir paguldyti ant žemės (Dietrich 1967: 26–27). Taip tarytum siekta sujungti mirštantįjį su žeme, kad palengvintų sielos kelionę į požeminę mirusiųjų karalystę (Dietrich 1967, p. 27).

J. A. Brandas užfiksavo ir kitą iki dabar mums žinomą bei tebekartojamą veiksmą – kelių žemės saujų užbėrimą ant laidojamojo:

ehe sie aber noch weg gehen, werffen sie dem Todten drey hände voll erd nach (als wolten sie sagen: Nun mustu zur erden werden) welches imgleichen auch die Mutter thut <...>

prieš išsiskirstydami jie meta mirusiajam po tris saujas žemių (lyg norėdami sakyti: **dabar tau reiks žeme pavirsti**); tą patį daro ir motina <...> (BRMŠ 3, p. 68–69).

Panašų, tik kiek kitaip atliekamą paprotį, stebėtą tarp Mažosios Lietuvos lietuvių, paliudija ir Teodoras Lepneris, pasak jo, žemių būdavo uždedama ant mirusiojo, gulinčio karste duobėje, kiekvieno peties:

einer von den nechsten Freunden, als der Vater oder Bruder steigt in das Grab, leget den Leichnam zu rechte, im Fall er nicht gerade liegt, küsset ihn, leget etwas Geld unter das Haupt des Todten und zwei Stückgen Erde auf jedwedes Schulter <...>

vienas iš artimųjų, antai tėvas arba brolis, nulipa į duobę, padeda lavoną kaip reikiant, jei guli netiesiai, pabučiuoja, pakiša po galva kiek pinigų ir uždeda po dvi saujas žemių ant kiekvieno peties (1744 m., BRMŠ 3, p. 351, 366).

Po to būdavo tęsiamos laidojimo apeigos. J. A. Brando pateikta frazė apie velionio vartimą žeme, t. y. apie mirusiojo transformaciją į žemę, tokiu būdu susiliejant su šia chtonine materija, į ją sugrįžtant, išreiškianti liaudies ar jo paties, XVII a. asmens, mintį, atskleidžia bene archetipinę sampratą apie žmogaus, žemiškos būtybės, gilų santykį su žeme, jūdvių ryšį – substanciniu požiūriu.

Žemyna – vėlių globėja

Religingam žmogui jo būtis neapsiribojo gyvenimu šiame pasaulyje. Po mirties jo laukdavusi kitokia egzistencija, arba *postexistentia*, – naujoje aplinkoje, tačiau taip pat žemiškoje, ar tiksliau, kaip iliustruoja čia analizuojamas vaizdymas, – požeminėje, valdomoje chtoninių dieviškųjų galių. Toje postegzistencijoje mirusioji esybė nelikdavusi beglobe prašalaite žemės tamsybių glūdumoje. Kaip atspindi baltų mitologinė tradicija, ji tapdavusi to anapusinio pasaulio dievybės, t. y. prūsų palikuonių, lietuvių Žemynos arba latvių Žemės motės globotinė. Vaizdžiausiai tai iliustruoja, kaip minėta, M. Pretorijaus užregistruota medžiaga apie Mažosios Lietuvos gyventojų religines idėjas ir ritualus. Istorikas rašo, kad esą mirus žmogui būdavo atliekamos apeigos Žemynai, kad šioji pagelbėtų mirusiojo sielai anapus:

Stirbet // jemand, wird die Zemynele bedienet, ja ihr vertrauet das, waß / sie der verstorbenen Seelen wünschen u gönnen. Sie wirdt // fleissiger bedienet zu der Zeit alß bey andern Feyern, / weil der Verstorbene der Zemynele in der Erden benöthiget // ist, gleichsam, so die Zemynele auff dem Verstorbenen zürnen // solte, würde es dem Verstorbenen nicht wol ergehen, drum bedie- / nen sie Sie nicht allein der Zeit, wenn der Mensch gestorben // oder begraben wird, sondern auch viele Jahre hernach umb die Zeit, // da der Verstorbene in der Erde verscharret worden.

Jei kas nors // miršta, vėlgi Žemynėlei patarnaujama, jai patikima tai, ko linkima ir pageidaujama mirusiai sielai. Tokiu metu jai tarnaujama uoliau negu per kitas iškilmes, nes mirusiajam būtinai reikalinga Žemynėlė žemėje, tarsi manoma, kad jeigu Žemynėlė ant mirusiojo supyktų, tai mirusiajam būtų blogai, todėl jai tarnaujama ne tik tuo metu, kai žmogus miršta ar kai jis laidojamas, bet ir daugelį metų po to tuo pačiu laiku, kai mirusysis buvo užkastas į žemę (PrDP 3, p. 546, 547; žr. ir BRMŠ 3, p. 197, 300).

Išeinančiųjų į pomirtinį pasaulį pareiga buvusi ne tik atsiduoti Žemės deivei, bet ir patiems jai tarnauti:

da Sie da vor halten, ob // müssen die jenigen, so da sterben, die Zamolukse, d. i. Erd-Göttin, dienen <...>

ir jie [paprasti žmoneliai Žemaitijoje, Nadruvoje, Skalvoje, Lietuvoje – N. L.] mano, jog tie, kurie numiršta, tarnauja *Zamolukse*, t. y. žemės deivei <...> (PrDP 2, p. 168, 169; žr. ir BRMŠ 3, p. 107, 228).

Įsivaizdavimą mirusiųjų sielas buvus Žemynos dispozicijoje atspindi ir jai skirta malda, sakyta, anot M. Pretorijaus, prūsų palikuonių prie mirusiojo, jį numazgojus, apvilkus geriausiais rūbais ir pasodinus krėsle (PrDP 3, p. 684, 685;

BRMŠ 3, p. 225, 322). Kas nors iš artimųjų su kaušeliu rankoje pasimelsdavęs už mirusiojo vėlę, po maldos sugiedodavęs giesmę, tada šiek tiek nuliedavęs Žemynėlei prašydamas: *Zemynėle, buk linksma ir priimk šze duszele, ir gerrai kawok!* <...> (PrDP 3, p. 684, 685; žr. ir BRMŠ 3, p. 225, 322).

Iš Žemynos tikėtasi, kad ji, kaip ir pati žemė, kuriai atiduodamas mirusysis, priglausianti jos žiniai perduodamą sielą. Žemės funkcija sergėti į jos viešpatiją atkeliaujančias vėles konstatuojama ir Vilniaus kolegijos jėzuitų, atlikinėjusių savo misijas Žemaitijoje, 1600 m. ataskaitoje: *Alij in terra cibos defodiunt, quo terra placata fidelius animas detineat* („Kiti valgius užkasa į žemę, kad permaldauta žemė patikimiau priglaustų vėles“; BRMŠ 2, p. 620, 628). Be abejo, čia turėta omenyje Žemyna.

Vėlių ir Žemynos įtaka vaisingumui

Religinėje sistemoje, kurioje vėlės buvo pavaldžios Žemynai ir lokalizuotos jai priklausančiose valdose, suvokiamos kaip tam tikra po žemėmis glūdinti galybė, veikianti antžeminės augmenijos vegetaciją bei vaisingumą. Tad tokiu gebėjimu pasižymėjusi ne tik žemės deivė, bet ir jos kuruojamos mirusiųjų sielos.

Cituotoje Vilniaus kolegijos jėzuitų 1600 m. ataskaitoje apie mirusiųjų atminimo dieną, kurios metu sukviestos vėlės būdavo vaišinos namuose, ką nors nuo stalo joms ant žemės numetant ar sukviečiant tiesiog prie joms padengto stalo, nurodomas motyvas, dėl ko taip svarbu pamaloninti vėles:

Vnus autem in medio animas orat, ut edant, ut alacriter sese appositis oblectent, neve campis, domibus, hortis ac omnis generis fructibus officiant.

O vienas, [stovėdamas] viduryje [kambario], prašo vėles valgyti, noriai mėgautis priešais padėtais valgiais ir nekenkti laukams, namams, daržams ir visokios rūšies derliui (BRMŠ 2, p. 620–621, 628).

Jėzuito Janio Stribinio 1606 m. ataskaitoje apie latvių Vėlinių papročius taip pat aiškinama, kodėl šią dieną vaišinos vėlės, tikima, kad jų prievolė – sergėti naminius gyvulius, javus ir apskritai laukus:

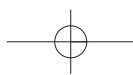
vocant animas suorum defunctorum, quemlibet nomine suo, et incipiunt expostulare et accusare animas eo, quod non seruauerint et defenderint illas Equos et pecora a lupis et infirmatibus, cum tamen illis quotannis debita sua obtulerint, In hunc sensum: Vos permittitis mori nostra pecora, mures deorant nobis frumenta nostra, fulgur in campis desaeuit etc.

ima skūstis arba kaltinti jas [vėles – N. L.], kam nesaugojo ir negynė jų arklių ir galvijų nuo vilkų bei nelaimių, nors kiekvienais metais davė joms privalomą duoklę. Kalba šitaip postrin-gaudami: „Jūs leidžiate kristi mūsų galvijams, pelės sugrauzia mūsų javus, laukuose griaudėja perkūnija ir t. t.“ (BRMŠ 3, p. 552, 556).

Po to vėlės kviečiamos valgyti ir gerti. Alaus būdavo nupilama ant žemės arba į ugnį, o duonos kepalas įmetamas į ugnį.

Istorikas Paulius Einhornas, remdamasis latvių papročiais rengti mirusiesiems spalio mėnesį troboje ritualines puotas, akcentavo, kaip ir anksčiau minėti autoriai, idėją apie glaudų vėlių saitą su žemės derlingumu:

Wann er nu gemeynet, daß sie wol gegessen, hat er den Pergel, wie es hie im Lande heisset, damit er das Fewr gehalten, auf der Thür=Schwellen mit einem Beil zerhawen, und den Seelen

geboten, daß sie jhres Weges gehen solte, sie hätten nu gegessen und getruncken, solten sich derwegen wieder an jhren Ort finden, aber auff der Strassen und auff dem Wege gehen, nicht aber auff die Rocken=Saat [52] treten, damit sie nicht die Wurtzel zertreten, und im künfftigen Jahr einen Mißwachs verursachen möchten. Denn wenn im nehest folgenden Jahre ein solcher Mißwachs eingefallen, haben sie es den Seelen beygemessen, dieselben weren nich wol gespeiset worden, worüber sie entürnet, die Rocken=Saat zutreten, und solchen Mißwachs eingeführet.

Na, o kai manydavo [šeimininkas – N. L.], kad jos [vėlės] gerai pavalgė, tada, pasidėjęs ant durų slenkščio, kirviu sukapodavo balaną, kaip ji šiame krašte vadinama, su kuria jis kurstė ugnį, ir liepdavo vėlėms eiti savais keliais: jos dabar esančios pavalgiusios ir atsigėrusios, todėl vėl turinčios grįžti į savo vietą, bet privalančios eiti keliais ir vieškeliais, nemindžioti rugių pasėlių [52], kad nenutryptų šaknų ir nesukeltų ateinančiais metais nederliaus. Nes jeigu kitais metais būdavo nederlius, to priežastimi laikydavo vėles: jos nebuvusios gerai primaitintos, dėl to supykusios, ištrypusios pasėlius ir sukėlusios nederlių (1649 m., BRMŠ 3, p. 629–630, 637).

Pasak kitų latvių tikėjimų, mirusiųjų dvasios spalio mėnesį pranešdavusios kapuose, kada pradėti sėja:

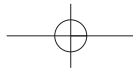
Oktobrā mēneša lietainās naktīs jāejot uz kapsētu un jāejot uz kapsētu un jāklausoties pie kapiem; tad mirušie gari stāstot, kur un kad sējama pirmā labība.

Spalio mėnesio lietingomis naktimis reikia eiti į kapines ir klausytis prie kapų, tada mirusiųjų dvasios pasakoja, kur ir kada sėti pirmą derlių (Palsmane, LTT 4, 32562; žr. ir Ūsaitytė 1998, p. 112).

Taigi, tarp vėlių ir žemės derlingumo, vėlių ir apskritai agrokultūros bei iš dalies ir gyvulių ūkio, kaip tikėta lietuvių ir latvių, buvęs tiesioginis ryšys. Vėlės priklausiusios toms chtoninėms jėgoms, kurios darydavusios įtaką kultivuojamų kultūrų derliui, taip pat neva „žinodavusios“ bei nustatydavusios pirmojo derliaus tinkamiausią sėjos metą.

Žemyna ir Veliona

Be Žemynos, vėlių deive laikyta Veliona (*Vielona*), paminėta apie 1582 m. Jono Lasickio, kuris ją pristatė kaip vėlių dievą: *Vielona Deus animarum* (BRMŠ 2, p. 582, 595). Šis „dievas“ istoriko siejamas su mirusiųjų maitinimo papročiu: <...> *Vielona Deus animarum cui tum oblatio offertur, cum mortui pascuntur. dari autem illi solent frixae placentulae, quatuor locis sibi oppositis, paullulum discissae, eae Sikies Vielonia pemixlos nominantur* („Veliona – vėlių dievas (*Vielona*), kuriam aukojamos aukos, kai maitinami mirusieji. Jiems paprastai duodama kepintų paplotėlių, patrupinus keturiose vietose, priešpriešais. Tie paplotėliai vadinami *Sikies Vielonia pemixlos*“; BRMŠ 2, p. 582, 595). Artimą Vielonos ir mirusiųjų santykį atspindi jau pats jos vardas, kuris mažai tesiskiria nuo bendrinio žodžio *velionis, velionė*. Taigi *Vielona* (autentiška forma galėjo būti *Veliona*, arba *Veliuona*) yra *velionių* prižiūrėtoja, o pastarieji esą jos valdiniai. Kitoje veikalo vietoje J. Lasickis *Vieloną* bemaž tapatina su dievu Ežiaguliu (*Ezagulis*), kurio būdavo šaukiamasi per Skerstuves: „Skierstuvves festum est farciminum, ad quod deum Ezagulis ita vocant: „*Vielona velos atteik musmup vnd stala.*“ Veni, inquit, cum mortuis, farmicina nobiscum manducaturus“ („Skierstuvės (*Skierstuvves*) yra dešrų kimšimo šventė. Į ją dievą Ežiagulį (*Ezagulis*) šitaip kviečia: „*Vielona velos atteik musmup vnd stala.*“ – Ateik, sako, – su mirusiais pavalgyti drauge su mumis dešrų“; BRMŠ 2, p. 584, 597). Matyt, *Ezagulis* – Velionos eufemizmas arba epitetas. Panašiai yra samprotavęs Algirdas Julius Greimas: „*Ezagulis*, iš tiesų lengvai gali būti perrašomas į lietuvių moderniąją kalbą kaip

ežia-gulys, prisimenant, kad ežia kaip tik atžymi apdirbamų laukų ribą, kad joje užkasami velykinio kumpio kaulai, norint laukus apsaugoti nuo ledų ir perkūnijos.“ A. J. Greimo manymu, *ežiagulys* gali būti aiškinamas kaip Velionos epitetas, nurodantis jos įprastinę gyvenvietę (Greimas 1990, p. 64; žr. ir Gimbutienė 2002, p. 71). Primintina ir Teodoro Narbuto nuomonė, kad *Ežagulis* lietuvių kalba reiškias „antkapij arba pilkapij, kauburij“ (Narbutas 1992, p. 298). Istoriko teigimu, „iki šiol ypač garbinami pilkapiai, supilti ant žymių žmonių pelenų“². Pirmasis teonimo sandas *ežia* turi dvi reikšmes: „rėžio ar lauko riba, siena“, „lysvė“ (LKŽe: *ežia*). Antkapis, arba pilkapis (T. Narbuto nurodytoji *ežagulio* reikšmė), kaip žemės kaubury su asocijuojasi su lysve, kuri taip pat yra sukastas žemės plotas, paprastai kiek iškilęs tarsi kaupas. Veikiau čia mitologizuota ne riba, kaip mano A. J. Greimas, o ežia kaip žemės kaupas su po ja slypinčiu užkastu objektu, jei išties *ežagulis* galėjo reikšti „antkapij arba pilkapij, kauburij“. Pastaroji realija sietusi su mirties ir vėlių sritimi. Juk tokioje ežioje-pilkapyje ir gulėdavę mirusiojo palaikai, arba, remiantis archajine pasaulėvoka, – vėlė. Galėtume tarti, kad toji vėlė yra „ežioje gulinčioji“. Tiesa, čia kalbama apie *Ezagulį*, kuris pristatytas kaip dievas (*deus Ezagulis*). Galbūt šis dievas esąs pačių vėlių ar bent jų universono reprezentantas.

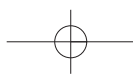
Skerstuvės kadaise lietuviams galėjo būti viena aukojimo ritualų formų, atliekamos įvairiomis intencijomis ir adresuojamos įvairiems dievams, todėl ir nestebina mirusiųjų bei vėlių dievybės kvietimasis per J. Lasickio aprašomas skerstuves. Šernas, t. y. laukinė kiaulė, siejamas su laidotuvėmis ir pasakojime apie mitinį veikėją Sovijų (Jono Malalos kronikos intarpas, 1261 m.), kuriame kalbama apie šerno (laukinės kiaulės) sumedžiojimą, paskerdimą ir jo kūno dalių (devynių blūznių) paruošimą vaisėms, kitaip tariant – aukojimui, prieš jam nusileidžiant į „pragara“ (BRMŠ 1, p. 266–267).

Deivės Velionos egzistavimo galimybę paremia tai, kad latviai turėję *Veļu māte* (Vėlių motę), kurios suverenumo sfera bemaž sutapo su Žemės motės (*Zemes māte*) viena viešpatavimo sričių. Abi jos galėjusios patekti į mirusiųjų pasaulį: „Kapo raktus“ turėdavusi ir Žemės motė, ir Vėlių motė (LTD 10, 4156; Šmitas 2004, p. 92). Vėlių motė, kaip teigiama latvių tautosakoje, palaikiusi tiesioginį ryšį su mirusiais: laukdama velionio sielos, paruošdavusi jai vietą, iškepdavusi paplotėlį, išvelėdavusi staltiesę. Ši motė galėdavusi pati ir atimti žmogui gyvybę, kuris po to jau keliaudavęs į jos valdas. P. Šmito pastebima, kad Vėlių motė kai kuriais atžvilgiais prilygsta Žemės motei (Šmitas 2004, p. 92–93).

Keltina ir dar viena prielaida – galbūt Veliona yra vienas žemės deivės vardų, kuriuo pastaroji taip galėjo būti pavadinta pagal funkcionavimo sferą – kaip vėlių patronė. Pažymėtina, kad žemės deivei (*tellure dea*) kaip tik būdavo aukojama kiaulė, taigi jos ryšys su šio gyvulio skerdimu akivaizdus („Mat iš pradžių šis prietas buvo susijęs su rudenį garbinama žemės deive (*tellure dea*), kuriai vienos moterys aukodavo ilgai penėtą kiaulę ir pačios ją, tinkamai paruošusios ir pasikvietusios žiniuonę, suvalgydavo <...>“; Jokūbas Lavinskis, 1583 m., BRMŠ 2, p. 605–606, 608).

M. Pretorijaus aprašytoji prūsų palikuonių rengiama Skerstuvių šventė siejama su Žemynai skirtomis apeigomis, mat ji senovės prūsų palikuonių būdavo švenčiama su palabinimais ir žemynėliavimais („Kaulai sudeginami, pelenai ste-

² Lietuvių kalbos žodyne nurodoma tokia žodžio *ežiagulys* reikšmė: „*gargždenis* (Lotus): Gargždenis *ežiagulys* (*L. corniculatus*) auga pievose, pakelėse“ (LKŽe, *ežiagulys*). Tai – pupinių šeimos daugiametis augalas, žydintis geltonais žiedais, naudojamas pašarui. Latviai šį augalą vadina – *Ragainais vanagnadžiņš*.

bimi, kai nepanaudojami, tai užkasami <...>“; PrDP 3, p. 532, 533; žr. ir BRMŠ 3, p. 298–299). Taigi per Skerstuves galėjo būti aukojama Žemynai (nors kitų dievų ryšys su skerstuvėmis taip pat įmanomas).

Alaus nuliejimas vėlėms ir Žemynai

Nuo senų laikų per lietuvių ir prūsų šermenis vykdavusios apeiginės alaus gėrynės. Gėrimo šiek tiek nuliejant ant žemės aukota vėlei, taip pat dievybei, į kurios mitinį pasaulį, kaip įsivaizduota, persikeldavęs mirusysis. Tad alus, javų produktas, atnašautas ne tik žemės bei javų deivei, bet ir jos viešpatijoje buvjančioms vėlėms, valdančioms, kaip kad ir Žemyna, žemės ir jos augmenijos vaisingumą. Pats alus gali būti laikomas javų, tam tikru būdu apdorotų, reprezentacija. Dėl to jis ir aukotas su javais susijusioms mitinėms esybėms.

Alaus gėrimas per laidotuves minimas jau „Sūduvių knygelėje“ (apie 1520–1530). Sembos sūduviai, numazgoję mirusįjį šiltoje pirtyje arba tvarte, apvilktą baltais marškiniiais pasodindavę ant kėdės. Tuomet ir prasidėdavusios alaus gėrimo už velionių apeigos:

Darnach zappen sie eine tonne biers an bis auff die helfften, giessen das In ein gefesse, nemen eine Schalen. Ein itzlicher trincket dem todten zu vnd spricht: kayls naussen gingethe, ich trincke dir zu, unser freund; warumb bist du gestorben? hastu doch liebes weib, dein vich, deine kuhe? reimens alles herfür. Zum letzten trincken sie Ime gute nacht zu vnd bitten Inen, das'er In Jener welt Ire veter Bruder freunde wolte fleissig grussen vnd sich mit Inen auch wollgehaben <...>

Paskui išleidžia pusę statinės alaus, supila į kokių nors indą, ima kaušelį. Kiekvienas geria į mirusįjį ir kalba: *Kayls naussen gingethe* – aš geriu už tave, mano drauge, kodėl numirei? Turėjai mylimą žmoną, gyvulių, karvių – viską rimuodami. Paskiausiai gerdami linki geros nakties ir prašo jį, kad jis aname pasaulyje nuoširdžiai pasveikintų jų tėvus, brolius, draugus ir su jais sugyventų <...> (BRMŠ 2, p. 138, 152).

„Sūduvių knygelėje“ taip pat teigiama, kad jei švenčiamos mirusiojo metinės, prie vaišių stalo „kiekvienas, ką skiria mirusiajam, numeta po stalu ir užpila kaušeliu alaus“ (BRMŠ 2, p. 139, 153).

Daugelis autorių, liudijusių senuosius baltų laidojimo papročius, užsimindavo apie alaus, kartais – midaus ar konkrečiau neįvardyto gėrimo nuliejimą mirusiojo vėlei. Erazmas Stella savo veikale „De Borussiae antiquitatibus“ („Apie Prūsijos senovę“, 1518) rašė apie midaus per laidotuves aukojimą:

Quo more usque nunc sepe liuntur, addito etiam potu melleo, aut ex frumentis facto in testaceis uasis. In funebri epulo partem obsonij potusque uita defuncti manibus libarunt, hodieque libant, pudendo illic Christianorum praesulum dedecore.

Šitaip tebelaidoja ir iki šių dienų, pridėdami dar midaus arba maisto moliniuose induose. Laidotuvių puotoje dalį gėrimo ir maisto aukodavo mirusiojo vėlei, ir šiandien tebeaukoja, tuo užtraukdami gėdingą nešlovę krikščionių kunigams (BRMŠ 2, p. 17, 22).

Jonas Maleckis-Sandeckis veikale „De sacrificiis et idolatria veterum Borussiae, Livonum, aliarumque vicinarum gentium“ („Apie senovės prūsų, livoniečių ir kitų kaimyninių genčių religiją ir aukojimus“, 1551) kartoja anksčiau minėtą pasakojimą apie tai, kaip, pasodinę aprengtą mirusiojo kūną, artimieji geria alų ir linksminasi, raudodami tam skirtais žodžiais (BRMŠ 2, p. 206, 210–211). Trečią, šeštą, devintą ir keturiasdešimtą dieną po laidotuvių būdavo kviečiamasi mirusiojo vėlė. Ji maitinama po stalu numetant maisto ir nuliejant gėri-

mo („Kiekvienas atskirai iš kiekvieno patiekalo ką nors numeta po stalu, kur tiki vėlę maitinantis; jai taip pat nulieja gėrimo. O jeigu kas nors atsitiktinai nukrinta nuo stalo ant žemės, to nepakelia, bet palieka suvalgyti apleistoms (kaip jie patys sako) vėlėms, kurios neturi gyvų nei giminių, nei draugų, galinčių jas pakviesti į puotą“; BRMŠ 2, p. 206, 211).

Aleksandras Guagninis rašo, kad kuršiai ir prūsai per mirusiųjų atminus spalio mėnesį mesdavę po stalu maisto ir pildavę alaus mirusiajam („Kuršiai bei prūsai <...> mirusiajam, kas tik gera linki, gabalą kiekvieno valgio pastalėn meta bei alaus kaušą pila“; 1611 m., BRMŠ 2, p. 484, 495). A. Guagninis užsimena apie lietuvių paprotį rengti apeigines vaišes su alumi bei kitais gėrimais tiesiog ant mirusiųjų kapų („Ant artimųjų kapų sunešdavo pieno, midaus, alaus, šokdavo, trimituodavo trimitais ir mušdavo būgnus. Šio papročio dar ir šiandien kai kuriose Žemaitijos dalyse, gretimose su Kuršu, valstiečiai laikosi“; 1578 m., BRMŠ 2, p. 469, 473; plg. BRMŠ 2, p. 620, 628; BRMŠ 4, p. 140, 144).

Apie apeigines puotas per Ilges (kitą dieną po Visų šventųjų), per kurias gertas alus, kalba ir Motiejus Strijkovskis. Jis teigia, kad žemaičiuose tą dieną „ir neturtingiausias žmogus privalo turėti namuose alaus, ir taip jie geria kelias savaites, vis minėdami mirusiuosius“ (1582 m., BRMŠ 2, p. 518, 551). Be to, istorikas užsimena apie Kuršę, Sembos krašte ir Prūsijoje per mirusiųjų atminus daromą sudėtinį alų ir konstatuoja: „Kiekvienas ko nors linki mirusiajam gimnaičiui, kiekvieno patiekalo gabalėlį po stalu meta ir alaus nulieja“ (ten pat)³.

Alaus gėrimo paprotį per laidotuves ir gėrimo nuliejimą vėlei per atminus mini ir J. Lasickis veikale apie žemaičių dievus, remdamasis ankstesniais rašytiniais šaltiniais: „O išgėrę alaus, pradeda rutėnų kalba laidotuvių raudą <...>. Kiekvienas puotos dalyvis [tam tikromis dienomis po laidotuvių – *N. L.*] iš kiekvieno valgio šį tą numeta po stalu, nes tiki, kad vėlė ten valganti, taip pat nulieja jai ir gėrimo“ (BRMŠ 2, p. 589, 602). J. Lasickis taip pat rašo apie per Ilges pasikviečiamus į pirtį „numirėlius“, kurie vaišinami prie stalo, apkrauto valgiais ir gėrimais (BRMŠ 2, p. 583–584, 596).

Alus galėjo būti pilamas ant paties numirėlio, nors, matyt, buvo skirtas jo vėlei. Apie tai praneša Johanas Davidas Wundereris, XVI a. antrojoje pusėje lankešis Žemaitijoje ir Latvijoje. Apie latvius jis rašo: „Kai ruošiasi laidoti numirėlį, tai jo kūną paguldo po stalu, pila ant jo visas alaus nuosėdas ar mielių tirštumus, laikomus specialiame inde, sakydami, jog tai priklauso jam“; 1589 m., BRMŠ 2, p. 638, 639).

Anot jėzuito J. Lavinskio, lietuviai, mirusiojo metinių dieną viską išdėstę ant stalo liedavo po juo ne alų, o vandenį (*aquam sub mensa effundebant*), ir tada žynys kreipdavęsis į „mirusįjį brolių“, tardamas: „Valgyk ir gerk, bet saugokis, kad nepaliestum ko nors iš mūsų galvijų ar žmonių“ (BRMŠ 2, p. 606, 609).

Vilniaus kolegijos jėzuitų 1600 m. ataskaitoje pasakojama, kad mirusiųjų atminimo dieną, be kitų apeigų, būdavo nuliejama po stalu alaus, numetama duo-

³ M. Strijkovskis užfiksuoja dar vieną įdomią, su chtonine mitologija susijusią žinią: „Lietuvoje ir Žemaičiuose prastieji žmonės irgi draugų atminus rengia dideliais ištekliais, o vyriausias šeimininkas, kai visi jau turi pradėti valgyti, paima samtį visokių grūdų, druskos ir kitko, be to, smilkalų ir užsmilkęs sako: „A za wissumos priatelos musul“ (BRMŠ 2, p. 551). Ši apeiga sietina su užfiksuota „Sūdavių knygelėje“, kur kalbama apie tam tikrų kultūrų sudeginimą, palaidojus mirusįjį kapuose: „Kai jie grįžta į namus, jei mirė moteris, paima vikių, linų, griekių, ir tai, ko jie jai paskiria, sudegina, taip pat daroma ir vyrui mirus“ (BRMŠ 2, p. 138–139, 153).

Grūdų smilkymas per atminus ar vikių, linų, griekių deginimas po laidotuvių – be abejo, religinė apeiga.

nos ir kitų valgių („Tada nuo stalo paima pilną bokalą, kuri, po stalu truputį nulieję, pakelia į kaimyno sveikata ir čia pat išgeria iki dugno. Tą patį daro ir visi kiti. Paskui duonos, ir visų kitų valgių truputį numeta po stalu <...>“; BRMŠ 2, p. 621, 628–629).

Detaliau alaus gėrimo apeigas per „prūsų, nadruvių ir skalvių“ laidotuves aprašo M. Pretorijus, nurodo konkretų adresatą. Numazgotą ir apvilktą geriausiais rūbais mirusįjį pasodinus krėsle, netrukus prasidėdavusios apeiginės gėrynės, kreiptasi į tuo metu jiems aktualią dievybę:

von den nechsten Freunden tritt / einer auff, die Kauszel in der Hand haltend, wird sein Gebeth / vor die Seele des Verstorbenen thun. Nach dem Gebeth singet / er ein Liedt, darauff er der Zemynelen <...> Drauff trincket er pa-/labindams, darnach ihm denn die Kauszel wieder gefüllet wird, // trincket er den Todten zu <...>

vienas iš artimiausių gentainių išeina į priekį, rankoje laikydamas kaušelį, ir kalba savo maldą už mirusiojo vėlę. Po maldos jis gieda giesmę, tada šiek tiek nulieja Žemėnei <...> Po to išgeria *palabindams*, o kai kaušelis vėl jam pripilamas, // užgeria mirusįjį <...> (PrDP 3, p. 684, 685, žr. ir BRMŠ 3, p. 225, 322).

Alaus išgėręs gentainis duodavęs kitam, kuris irgi gerdavęs žemynėliaudamas ir palabindamas, ir taip kaušelis eidavo ratu, ir visi turėdavę tai daryti (ten pat). Žemėnei ant žemės šiek tiek būdavo nuliejama ir tuomet, kai mirusiojo sūnus ar šiaip koks gentainis leisdavęs alų iš statinės. Nešant alų link stalo, iš ąsočio irgi būdavo nuliejama (ten pat).

Anot M. Pretorijaus, po pakasynų sugrįžę artimieji tęsdavę aukojimo žemės deivei apeigas. Nors ant stalo būdavo padėta valgyti ir gerti, tačiau valgiai kol kas nekliudomi, nes labai svarbu per šermenis alaus tinkamai nulieti Žemynai. Kaip aiškina M. Pretorijus, jie tiek reikšmės per šermenis teikia gėrimui, ypač pirmajam, jog net valgyti nepradeda, kol kiekvienas dalyvis, net netyčia užėjęs menkiausias elgeta, nebus išgėręs (PrDP 3, p. 688, 689; žr. ir BRMŠ 3, p. 226, 323). Prieš meldžiantis, pilant alaus į kaušelį, pirma turėjo būti atliekami įprasti Žemynėlės pagarbstymai:

Hie aber wirdt observirt, daß wenn er in seine Kauszel / etwas giessen wil (solches geschiehet vor dem Bethen), daß er erst / der Zemynelen etwas giesset (Zemelaudams), und ehe er nach dem / Gebeth auß der Kauszel trincket <...>

Bet čia žiūrima, kad jis, prieš pildamas ką nors į kaušelį (tas daroma prieš meldžiantis), pirma truputį nulieti Žemėnei (*Zemynelaudams*); prieš gerdamas iš kaušelio pasimeldęs, jis irgi nulies <...> (PrDP 3, p. 688, 689).

Prūsų palikuonys buvo įsitikinę, „kad mirusiojo vėlę patiria palengvėjimą, jei kiekvienas šiek tiek nulieja Žemėnei ir jai paveda mirusiojo vėlę, be to, palabindamas palinki mirusiajam kuo geriausios kloties“ (ten pat; žr. ir BRMŠ 3, p. 226, 323).

Paminėjus mirusįjį ir paprašius Dievo valgių palaiminimo, prasidėdavusios vaišės, kuomet vėl aukota Žemėnei:

Die Gäste beim Trauer-/mahl thun aber das gar gewiß, daß sie vom Brodt drey bissen, / so viel auch vom Fleisch, auch so viel Löffel voll auff die Erde / giessen und werffen, mit dem Anwunsch bey jedem, daß die // Zemynle dem Verstorbenen in der andern Welt (einige sagen im / Himmel) wolle gnädig seyn und die Seele wol bewahren und / ihrer pflegen etc. etc.

Tačiau svečiai per šermenų vaišes labai sąžiningai laikosi tvarkos ant žemės numesti tris kąšnius duonos, tiek pat kąšnių mėsos ir nulieti tiek pat pilnų šaukštų – su kiekvieno linkėji-

mais, kad // Žemynėlė mirusiajam kitame pasaulyje (kai kurie sako – danguje) būtų maloninga, vėlė gerai saugotų ir ją globotų ir t. t. (PrDP 3, p. 688, 689; žr. ir BRMŠ 3, p. 227, 323).

Šis aukojimas Žemynai skiriasi nuo kitų šio autoriaus aprašytų aukojimų tuo, kad čia kalbama ne apie alaus nuliejimą, o apie maisto – duonos ir mėsos – numetimą, taip pat kažkokio viralo nupylimą ant žemės.

Taigi alaus libacijos vėlėms ir jų maitinimas baltų gyvenamoje teritorijoje buvo plačiai paplitęs paprotys, fiksuojamas XVI a. ir vėlyvesnių rašytinių šaltinių. Kaip rodo M. Pretorijaus pateikiamos žinios, bendravimas su vėlėmis ir jų vaišinimas per laidotuves koreliavo su kita ypatingos svarbos apeiga – aukojimu Žemynai, vėlių patronei, kad šioji sergėtų mirusiojo sielą. Remiantis užregistruota medžiaga galima tvirtinti, kad apeiginės vaišės vėlei teiktos ne tik siekiant palengvinti jos anapustinę egzistenciją, bet ir iš baimės prieš ją. Manyta, kad vėlė turi numinozinės galios, kuri gali pakenkti kultivuojamų laukų derliui, taip pat naminiams gyvuliams, o pagaliau – ir pačiam žmogui.

Alus ir duona įkapėse

Reikia pažymėti, kad laidojant mirusį į karstą būdavo įdedamas indas alaus, kartais – ir kepalas duonos, – tai liudija XVI–XVII a. baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. M. Pretorijus alaus įkapių tradiciją sieja su mirusiųjų laidojimo žemėje papročiu: „Kadangi gėrimo nerandama su sudegintų mirusiųjų pelenais, vadinasi, gėrimas dėtas tada, kai mirusiųjų kūnai laidoti nedeginti“ (PrDP 3, p. 674, 675). Taigi alaus dėjimas į karstą – vienas laidojimo žemėje papročių. Įdomu, kokia liaudiškoji tokio aukojimo motyvacija.

Apžvelgsime, kaip šį paprotį pateikia kiti minėto laikotarpio šaltiniai. Anot Simono Grunau, prūsai, laidodami žemos kilmės žmones, vadinamuosius *supanen*, „prie galvos dar pastatydavo didžiulį indą su midumi ir taip užkasdavo“ (*im ein grossen topp mit methen zu heupten satzen und so beschurren*; BRMŠ 2, p. 79, 115). J. Maleckis-Sandeckis, kalbėdamas apie senovės prūsų ir kaimynines gentis, pažymi, jog jie „padeda duonos ir nuleidžia į kapą mirusiojo galvūgalyje pilną ąsotį alaus, kad vėlė netroškėtų ir nealkėtų“ (*Collocant quoque panem, et lagenam cereusiae plenam ad caput cadaveris in sepulchrum illati, ne anima uel sitiati uel esuriati*; BRMŠ 2, p. 206, 211). J. D. Wundereris liudija latvių dėjus prie numirėlio, užkasto artimiausiame miške, „kirvį, du skatikus arba varinį pfenigą, gabalą duonos ir medinį indą alaus“ (*Dann vergraben sie in dem nechsten waldt, legen zu ihm ein Axt, 2 scharf (Scherflein) oderkupffern Pfennig, ein stücks brodt und hultzen gefäss voll weisbier*; BRMŠ 2, p. 638, 639).

Lukas Davidas, pateikdamas žinių apie prūsų įkapes, pažymi, kad užkastas alus gerai išsilaikydavęs:

auf den Kirföffen, so man hat Greber gemacht, die vorstorbnen zu begraben, <...> bei den Knochen, die fast am meisten vorweset gewesen, funden hat grosse erdene Loßkannen mit Sturzen woll zugedeckt vnd vorvormacht, da dann wann die Sturzen dauon gethan wurden, vber dem Biere eine dicke Haut vnd wenn die hin gethan ein gut woll scheckendes Bier gefunden worden, das dann Jr viel so datzu kommen mit Lust vnd vorwundern haben helffen austrincken, gesagt, daß Jre tage nicht so gutt Bier getruncken hetten.

kapinėse, kasant duobes laidoti mirusiesiems <...> šalia sudūlėjusių kaulų būdavo randama didelių molinių indų su sandariai uždarytais dangčiais. Kai dangčius atidarydavo, ant alaus rasdavo užsidėjusią storą plėvelę, o ją nuėmę aptikdavo tokio gero pilstomo alaus, kad daugelis

susirinkusiųjų, mielai ir su pasigardžiuoju padėjusių jį išgerti, sakydavo, jog savo gyvenime tokio gero alaus neragavę (BRMŠ 2, p. 268, 297).

J. Lasickis, rėmėsis J. Maleckiu-Sandeckiu, praneša, kad žemaičiai „laidodami meta į kapą pinigų būsimajai mirusiojo kelionei, taip pat palaidoto numirėlio galvūgalyje padeda duonos ir pastato pilną ąsotį alaus, kad vėlė nejaustų nei troškulio, nei alkio“ (*Qui funus mortuo faciunt, nummos projiciunt in sepulchrum, futurum mortui viaticum, panem quoque et lagenam ceruisiae plenam, ad caput cadaveris in sepulchrum illati, ne anima vel sitiatur vel esuriat, collocant*; BRMŠ 2, p. 589, 602). Apibūdindamas lietuvių laidojimo apeigas apie tai buvo užsiminęs ir J. A. Brandas: „Artimieji vėl kaip pirma įmeta [į karštą – N. L.] slapčiomis du kepaliukus duonos ir pinigų, beje, prie mirusiojo kūno į žemę stato ir didelius alavinius indus alaus <...>“ (BRMŠ 3, p. 68, 70); Christophoras Hartknochas taip pat teigė, jog „į kapą prie velionio galvos laidojantieji dėdavo duonos kepalą ir pilną alaus butelį“ (BRMŠ 3, p. 85–86, 89).

M. Pretorijus, jo teigimu, irgi buvo stebėjęs šį paprotį Žemaitijoje ir „Prūsijoje palei Žemaitiją“:

Zu unserer Väter Zeiten hat man erfahren, daß man den / Todten noch vor dem Bier, so uff das Trauerbegängnis gebra- / uet gewesen, in den Sarck hinein gethan habe. Denn ich / mich noch erinnern kan, daß ich einmahls eine solche Kanne / mit Bier gesehen, da das Bier eine ziemliche dicke Haut ge- / setzet, das Bier auch so klar gewesen, trotz dem schönsten Metthe, / auch sol selbiges, wie mir berichtet worden, von andern gekostet / und von herrlichem Geschmack gewesen seyn. Man hält davor / daß noch in und an Zamaiten in Preussen solche Dinge sollen / vorgehen.

Mūsų tėvų laikais patirta, kad mirusiesiems į karštą buvo įdedama šermenims daryto alaus. Aš dar prisimenu, kad kadaise mačiau tokį indą su alumi ir nors alus buvo pasidengęs gana stora pluta, jis buvo toks skaidrus kaip gražiausias midus; kaip man buvo pasakyta, kiti jo ragavę ir jis buvęs puikaus skonio. Manoma, kad Žemaitijoje ir Prūsijoje palei Žemaitiją tokių dalykų dar nutinka (PrDP 3, p. 684, 685, 686, 687; žr. ir BRMŠ 3, p. 225, 322).

Šis faktas primena L. Davido pasakojimą apie įkapėse aptinkamą alų Prūsijoje. Čia dar paminima ir Žemaitija, kur laikytasi tokio papročio. M. Pretorijus, pateikdamas Jono Bretkūno aiškinimą, kodėl krikščionys įkapėse dėdavę alaus, rašo, esą alaus dedama ne dėl to, kad mirusysis atsigertų, o kad pamatęs šitą gėrimą prisimintų, „kaip smarkiai pasilikusieji bičiuliai troško jo užtarimo prieš Dievą“ (*wie wol / ihme die hinterlassene gewolt, damit er bey Gott alßdenn / mit vor seine hinterlassene Freude bitten möchte*; PrDP 3, p. 676, 677).

Rygos kolegijos jėzuito Jano Stribinio pasakojama, kad „į dešinę ranką mirusiam įdeda kepalą duonos atkišti Cerberiui, kad šis, pririštas priešais dangaus vartus, leistų sveikam praeiti“ (*in dextera manu dant illi alterum panem, ut det Cerbero, qui ante paradisum ligatus, permittat illaesos ire*; Rygos jėzuitų kolegijos ataskaita, 1606, BRMŠ 3, p. 552, 556; plg. Livonijos bažnyčių vizitacija, 1613, BRMŠ 3, p. 560–562).

Čia apžvelgti tikėjimai leidžia daryti išvadą, kad alaus, kartais ir duonos, būdavo įdedama į įkapes, valstiečių (o iš dalies ir mitografų) supratimu, keliais sumetimais – pagirdyti ir pamaitinti vėlę, arba bičiulių troškimą užtarti mirusįjį prieš Dievą, galbūt – ir „atkišti Cerberiui“, kad šis leistų praeiti pro jo saugomus dangaus vartus. Pirmasis aiškinimas, aptinkamas ankstyvesniuose (XVI a.) šaltiniuose, atspindi liaudiškąjį suvokimą. Sąsaja su dangaus vartų sargu Cerberiu – tai jau tikriausiai pačių krikščionybės skleidėjų, savo misijas atlikusių XVII a. pirmojoje pusėje, išmonė. Primintina, kad Cerberis graikų mitologijoje – trigalvis

Hado šuo, saugojęs ne dangaus, o požeminės Hado ir Persefonės karalystės vartus (Hes. Teog. 769–776).

Apibendrinami galime konstatuoti, jog religinės sistemos, kuri lokalizavo mirusiųjų karalystę požemyje, centrinė figūra buvo deivė Žemyna, šio mitinio universumo valdovė. Artimas deivės ryšys su mirusiais atspindi jos ne tik kaip žemiškos prigimties gyvybės teikėjos, bet ir išeinančiųjų į anapus patronės funkciją. Funkciniu ir suverenumo požiūriu Žemynai artima Veliona galėtų būti traktuojama kaip autonomiška deivė, dubliuojanti vieną svarbiausių žemės deivės funkcijų, arba kaip pastarosios viena manifestacijų, įgijusi kitą, specifinės veiklos sferą atspindintį, vardą.

Pateiktieji duomenys įlieja šviesos taip pat į vėlių mitopoetinę sampratą. Vėlės – ne tik Žemynos globotinės, bet ir jos pavaldinės, iš dalies, kompanionės. Jos, kaip ir deivė, sulig tikėjimais, dariusios įtaką agrokultūrai, tai yra dirbamiems laukams, kultivuojamai augmenijai, o tiksliau – tam, kas siejosi su sėja, pirmiausia javų, ir derliumi. Tad žemdirbystė, *homo religiosus* įsivaizdavimu, buvo žemėje, jos kloduose glūdinčių mistinių sakraliųjų galių žinioje ir valioje. Glaudų vėlių ir Žemynos santykių atspindi dar ir tai, jog joms, kaip ir žemės deivei, aukoti tie patys maisto produktai – dažniausiai alus bei duona. Alaus libacijos, duonos atnašavimas Žemynai bei vėlėms per šermenis ar mirusiųjų atminus liudija su šia deive susijusios religinės sistemos aktualumą ne tik pagonybės laikais, bet dar ir XVII a., kai krikščionybė jau skverbėsi į kaimo žmonių sąmonę.

Literatūra

BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai / Sudarė Norbertas Vėlius. – T. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – Vilnius, 1996; t. 2: XVI amžius. – Vilnius, 2001; t. 3: XVII amžius. – Vilnius, 2003; t. 4: XVIII amžius. – Vilnius, 2005.

Dietrich 1967 – Dietrich A. Mutter Erde. – Stuttgart.

Greimas 1990 – Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago.

Gimbutienė 2002 – Gimbutienė M. Senovės lietuvių dievai ir deivės. – Vilnius.

Hes. Teog. – Hesiodas. Teogonija / Iš senosios graikų k. vertė, paaiškinimus parašė bei vardų rodyklę sudarė Audronė Kudulytė-Kairienė, baigiamąjį straipsnį parašė Naglis Kardelis. – Vilnius, 2002.

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas: Elektroninis variantas [t. I–XX, 1941–2002], prieiga per internetą: <www.lkz.lt>, cituojant nurodomas antraštinis žodis.

LTD – Latvju Tautas daiòas / Red. prof. J. Endzelīns, sakārt. R. Klaustiòš. – T. 1 – 12. – Rīgā, 1928–1932.

LTT – Latviešu tautas ticējumi. – Sēj. 4 / Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. – Rīgā, 1941.

Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. – T. 1. – Vilnius, 1992.

PrDP – Pretorijus M. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne / Sudarė Ingė Lukšaitė. – T. 2 – Vilnius, 2004. – T. 3. – Vilnius, 2006.

Šmitas 2004 – Šmitas P. Latvių mitologija / Iš latvių k. vertė Dainius Rauskas. – Vilnius, 2004.

Ūsaitytė 1998 – Ūsaitytė J. Žemės-kapo atvėrimo motyvas: tekstas ir apėiga / Tautosakos darbai, [t.] 8 (15). – Vilnius. – P. 100–121.